

**„Önmegnyilatkozás” vagy „küldetés”:
Heidegger és Ortega y Gasset egyetem-képe***

Hogyan lehet meghatározni a tudomány és a tudományt közvetítő intézmény, az egyetem viszonyát? Szükséges-e ezt egyáltalán meghatározni? Mi az egyetem elsődleges feladata, s változik, változhat-e ez a feladat az egyes történeti korszakokban? Volt-e olyan korszak, olyan kultúra a történelemben, amelyik máig helytállóan közelítette meg ezt a kérdéskört, s amelynek e problematikához való hozzáállása akár ma is útmutató lehet? Olyan kérdések ezek, amelyek nem bizonyultak periférikus kérdésfeltevésnek Ortega y Gasset és Heidegger esetében sem, s amelyre ők maguk is választ kerestek. Az alábbiakban mindenképp azt tesszük elemzés tárgyává, hogy inkább a hasonlóságok vagy az eltérések a meghatározóak az említett két gondolkodó „egyetem”-képében, illetve, hogy mi az, ami különösen megnöveli az általuk adott válaszok jelentőségét, ill. aktualitását korunkban.

Elemzésünk kiindulópontját azonban egy időben korábbi gondolkodó, Nietzsche egyik megjegyzése jelenti, aki *A hatalom akarása* című kompiláció 466. pontjában a következőket veti papírra: „19. századunkat nem a tudomány győzelme jellemzi, hanem a tudományos módszer győzelme a tudományon.”¹

Nietzschét, ismeretes módon, elsősorban nem tudományfilozófusként tiszteljük; a tudományban végbemenő változások értékeléséhez azonban, ha nem is kifejezetten éles szeme, finom hallása azért volt. Az idézett passzusban voltaképp a tudományoknak egy újfajta felosztását anticipálta. Nem azt hangsúlyozta, hogy a tudományok immáron végérvényesen *természet-* és *társadalomtudományokra* (vagy *szellem-*, ill. *kultúrtudományokra*) váltak szét, ahogyan ez az ő korában végbement, és ahogyan ezt a korabeli filozófia jelentős alakjai (Dilthey, Windelband, Rickert stb.) vázolták. Nietzsche kijelentése egy másfajta felosztásmódra utal; arra ti., hogy a tudomány a jelzett századtól kezdve *autentikus* és

* Jelen tanulmány eredetileg előadásként (a jelen változatnál rövidebb formában, ill. részben más kapcsolódási pontokat is tartalmazva) hangzott el a *XVI Seminario de historia de la filosofía Española e Iberoamericana* rendezvényén Salamancában, 2008 szeptemberében. A konferencia témája „*Filozófia és tudomány a hispán világban*” volt. Jelen tanulmány szövege tartalmaz olyan elemeket, bővítményeket is, amelyek a magyarra fordított előadásszövegben (Eger) nem szerepeltek, ill. ott szóbeli formában nem hangoztak el elsősorban a szűkre szabott, behatárolt időbeli keretek miatt.

¹ Friedrich Nietzsche: *A hatalom akarása*. Cartaphilus kiadó, Budapest: 2002. 213.o. (Romhányi Török Gábor fordítása.)

inautentikus – más kifejezésekkel élve: *igazi* és *hamis* – tudományra osztható fel. Ami persze messze nem azonos azzal a kijelentéssel, hogy inautentikus tudománynak a valamilyen módszert használó tudományt nevezzük, autentikusnak pedig azt, amelyik mellőzi a módszert.²

Milyen képet mutat autentikus és inautentikus tudomány viszonya – az egyetem intézményével összefüggésben – a 20. század két jelentős gondolkodójánál, Heideggernél és Ortega y Gassetnél? Az elemző összehasonlítást megkönnyíti az a tény, hogy e kérdéskörnek mindketten egy nyilvános előadást szenteltek;³ Ortega egy diákszervezet, a *Federación Universitaria Escolar* felkérésére 1930. október 9-én tartott előadást a madridi Központi Egyetem dísztermében „*Az egyetemi reformról*” címmel, mely ugyanazon év decemberében „*Az egyetem küldetése*” címmel könyvformában is megjelent. Heidegger pedig néhány évvel később, 1933. május 27-én – vagyis már a náci hatalomátvétel után –, a freiburgi egyetem frissen megválasztott rektoraként mondta el rektori beszédét „*Az egyetem önmegnyilatkozása*” címmel.⁴

Első megközelítésben kijelenthető, hogy a két beszédet – ha most csupán a külsődleges szempontoknál maradunk, és ezek alapján hasonlítjuk össze őket egymással – bonyolult kulturális és politikai kapcsolatrendszer köti össze. Ortega beszéde egy olyan országban hangzott el, melynek egyetemi élete és egyetemi intézményrendszere közmondásosan elmaradott volt, kétségkívül az európai kultúrperifériához tartozott. Heidegger előadása viszont Németországban, Freiburgban, vagyis egy olyan helyen, mely – tágabb és szűkebb értelemben – az európai szellemi élet egyik központjának számított. Kulturális szempontból viszont egyesíti őket az, hogy mindkét előadás abban a – több évtizedet átfogó – történeti pillanatban hangzott el, amikor végbement a korábbi – nevezzük így – *klasszikus* egyetemnek modern *tömegegyetem*mé való átalakulása.

Politikai szempontból viszont roppant érdekes, hogy mindkét előadás egymással ellenkező irányba futó utak kereszteződésében, átmenettel terhes időben formálódik meg. Ortega előadása a diktatúrából a demokráciába való átmenet szülötte – Primo de Rivera katonai diktatúrája 1930 januárjában bukott meg –, Heidegger beszéde viszont ellenkezőleg, a weimari demokráciából a náci totális diktatúrába való átmenet egyik fontos dokumentuma. A politikai helyzet, mondanunk sem kell, mindkét előadás tónusát, hangfekvését – s azok tartalmát is – meghatározóan befolyásolta, ami persze korántsem jelenti azt, hogy az előadá-

² Ezt a meglátást már maga Nietzsche is elveti, amikor a 469. pontban arról beszél, hogy „a legértékesebb meglátások érkeznek a legkésőbb: ám a legértékesebb meglátások a *módszerek*.” *A hatalom akarása*. Id. kiad: 213.o.

³ Előadásunk csakis ezt a két írást teszi összehasonlítás alapjává, s nem tart igényt az ezeken túlmutató, tágabb kitekintésre.

⁴ Jelezni kívánom, hogy Heideggernek erre az írására való hivatkozásokat Fehér M. István fordításában közöljük. In: Martin Heidegger: *Az idő fogalma. A német egyetem önmegnyilatkozása. A rektorátus 1933/34*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest: 1992. (A továbbiakban: EÖ.)

sok intentuma, üzenete egyszerűen levezethető lenne az adott politikai kontextusból.

A két előadás – egyébként igen jól megválasztott – *címében* még nincs ott az alapvető felfogásbeli különbség, mely majd a részletes kifejtésben körvonalazódik. Az Ortega által használt szó – *misszió, küldetés* – arra az *intellektuális ívre*, projektumra vonatkozik, ami pontosan kijelöli valaminek a vitális helyét, ill. rendeltetését. Bár a misszió Ortega filozófiájában elsősorban az emberi létezésre vonatkozik – egy szöveghelyen például kijelenti, hogy „a misszió minden egyes ember saját, legautentikusabb létének tudatosulása, melynek megvalósítására hivatott”⁵ –, másodlagos értelemben véve vonatkoztatható tárgyi entitásokra is, mégpedig attól függően, hogy a szóban forgó realitás hitelesen, autentikusan tölti-e be azt a funkciót, melyre való. Így „*Az egyetem küldetése*” cím valójában programszerű; felhívás arra, hogy „egyetem” nevű intézmény maradéktalanul *töltse be* azt a funkciót, melyre lényegszerűen rendeltetett. Ezért is gondolja Ortega úgy, hogy az egyetemi reform elkerülhetetlen előfeltétele az egyetem missziójának tisztázása. Ezzel kapcsolatban a következőket veti papírra: „Az egyetemi reform ott kezdődik, hogy az egyetem küldetését a legteljesebb mértékben tisztázzuk. Az egyetemi építményt illető változtatások, átalakítások, toldozgatások fabatkát sem érnek akkor, ha az egyetem küldetésének problematikáját – határozott, világos, eltökélt és hiteles módon – előzetesen nem vizsgálják felül.”⁶

S hogyan értelmezhető a heideggeri előadás címében szereplő *önmegnyilatkozás*? A terminus pontos jelentését igen nehéz megadni – többértelmű kifejezésről van szó. Egyrészt feltűnő, hogy a címben szereplő szó mennyire szokatlan. Fehér M. István ezzel kapcsolatban a pl. következőket jegyzi meg: „ilyen címet nem nagyon viseltek az akkoriban tartott rektori beszédek.”⁷ Másrészt pedig érdemes ráirányítani a figyelmet arra a tényezőre is, ami az ortegai és a heideggeri gondolkodásmódot egymáshoz alapvetően közel hozza. Mégpedig arra, hogy Heidegger megközelítésmódja – minden látszat ellenére – *tisztán fogalmi*. Nemcsak az utal erre, hogy az önhangsúlyozás fogalmi korrelátumává az *öneszmélést* (Selbstbesinnung) teszi, vagyis egy tisztán szellemi műveletet – „Önigazgatás csupán öneszmélés alapján létezhet. Öneszmélés azonban csupán a német egyetem *önmegnyilatkozásának* erejével történhet.” (EÖ. 62.) –, hanem még inkább az, hogy az önmegnyilatkozást a lényegiséggel, a fogalmi esszencialitással rokonítja: „A német egyetem önmegnyilatkozása nem más, mint a német egyetem lényegére irányuló eredeti, együttes akarat.” (EÖ. 62.) Vagyis az

⁵ José Ortega y Gasset: „Misión del bibliotecario”. In: *Obras Completas* V. Editorial Alianza, Madrid: 1983. 212.o.

⁶ José Ortega y Gasset: *Az egyetem küldetése*. (A továbbiakban: EK.) In: *Ész – élet – egzisztencia I. Egyetem, nevelés, értelmiségi lét*. Id. kiad: 314.o. (Csejtei Dezső fordítása.)

⁷ Fehér M. István: *Martin Heidegger. Egy XX. századi gondolkodó életútja*. Göncöl Kiadó, Budapest: 1992. 239.o.

önmegnyilatkozást olyan fogalmi mezőben helyezi el – öneszmélés, lényeg –, mely – a benne foglalt intellektualitás révén – mondhatni közeli rokonságban áll Ortega küldetés-fogalmával.

Harmadrészt, van azonban a terminusnak egy olyan jelentésága, jelentésárnyalata is, amely túlmutat az előző fogalmi megfeleléseken. Az önmegnyilatkozásban ugyanis benne rejlik valamilyen *dac, konokság* arra vonatkozóan, hogy az egyetem *ne engedje át* saját lényegének meghatározását külső, idegen hatalmaknak – pl. akár a náci hatóságoknak –, hanem lényegét önmagából eredően határozza meg. S Heidegger a terminus nyomatékos használatával pontosan ezt a törekvést akarja kifejezni.

Mindenesetre már a két előadás címe is utal arra, hogy mindkét gondolkodó szakítani kíván a fennálló „egyetem”-képpel, és arra tesz kísérletet, hogy *újragondolja* az egyetem alapfunkcióit. A továbbiakban először a két filozófus egyetem-felfogásának sarokpontját próbáljuk megragadni, a származtatott következményekre csak később térünk ki.

Első pillantásra úgy tűnik, hogy Heidegger hű marad a hagyományos egyetem-felfogáshoz, amennyiben az egyetem feladatának meghatározása során a központba a *tudományok* művelését helyezi: „A német egyetem lényegére irányuló akarat annyi, mint a tudományra irányuló akarat (...)” (EÖ. 62.) A fordulatot ugyanakkor az jelenti, hogy Heidegger a szokványostól gyökeresen eltérő értelemben használja a tudomány fogalmát. Ennek az újszerű értelmezésnek a főbb pontjait az alábbiakban rögzíthetjük, s ebben az értelemben bepillantást nyerünk abba, hogy Heidegger – legalábbis ebben a művében – mit ért az *autentikus tudomány* fogalmán:

1. A tudomány lényegét egyáltalán nem adja vissza az, ahogyan a tudományokról manapság gondolkodunk: „A tudomány lényegét mindazonáltal a maga legbenső szükségszerűségében mindaddig nem tapasztaljuk, amíg csak – az ’új tudományfogalomról’ beszélve – egy nagyon is mai tudomány önállóságát és előfeltevésszerűségét vitatjuk.” (EÖ. 63.)
2. A tudomány lényegének kérdése visszavisz az *eredethez*, a görög filozófia korai korszakához: „Ez a kezdet a görög filozófia feltörése.” (EÖ. 63.)
3. Ennek szellemében „minden tudomány filozófia, akár tudja, akár nem, akár akarja, akár nem. Minden tudomány a filozófiának ehhez a kezdetéhez marad kötve.” (EÖ. 63.)
4. „A tudomány nem más, mint a létező önmagát állandóan elrejtő egészének közepén való kérdező kitaratás.” (EÖ. 65.)
5. A tudomány kérdező-kérdéses jellege az emberi létezés is állandó bizonytalanságban hagyja: „Ám a tudomány számukra [ti. a görögök számára] nem is pusztán eszköz, hogy a tudattalant tudatossá tegyék – de az egész ittlétet keményen tartó és átfogó hatalom.” (EÖ. 65.)
6. A későbbi európai fejlődés egyértelmű hanyatlás és elfordulás volt a kezdetektől: „A rákövetkező keresztény-teológiai világmagyarázat és az újkor ké-

sőbbi matematikai-technikai gondolkodása időbelileg is, tárgyilag is messzire vitték a tudományt saját kezdetétől.” (EÖ. 65.)

Azt, hogy mit jelent Heidegger autentikus tudományfogalma az egyetem lényegét illetően, a továbbiakban úgy elemezzük, hogy szembesítjük azt Ortega egyetem-konceptiójának lényegével.

Megállapítható, hogy az egyetem szimbolikus terében ott, ahol Heidegger felfogása szerint az „autentikus tudomány” található, Ortega a *kultúra* helyét jelöli ki; ez helyezkedik el a centrumban: „... a felsőoktatás *elsősorban* a kultúra oktatását jelenti (...).” (EK. 322.) A kultúra pedig nem más, mint a világról és az emberről alkotott „eleven eszmék rendszere”. (EK. 320., 331.)

Másként megfogalmazva: míg Heidegger a gyökerekig megreformált *tudományt* kívánja az egyetem középpontjába állítani, addig Ortega éppenséggel eltávolítaná onnan, hogy a *kultúrát* állítsa a helyébe. Miben is áll a két felfogás különbsége?

Abban megegyezik kettejük véleménye, hogy mindkét gondolkodó valamilyen *totalitást, egyetemlegességet, panoramikus tudást* állít a középpontba; Heideggernek abban a nézetében, hogy eredendően „minden tudomány filozófia”, voltaképpen ugyanaz a totalizáló tendencia rejlik, mint Ortega kultúra-felfogásában. S a markáns különbségek ezen az alapon válnak láthatóvá. Ortega nézete szerint ugyanis egy tudománynak ahhoz, hogy sikeresen működjön, egyáltalán nem kell filozófiává *is* válnia; sőt, küldetését csak akkor tölti be, ha megmarad tudománynak. A tudományokban foglalt eredmények világképpé általánosítása aztán a kultúra szférájában történik meg.⁸ S most a különbségekről; Heidegger rendkívül erősen *mitizálja, misztikus magasságokba emeli* a görögség tudomány-fogalmát; a görög tudományosság – a benne rejlő, felvetődő számos zseniális meglátás mellett – természetyszerűen, úgy, ahogy ez a kezdők botladozásaival többnyire együtt jár, még jó néhány kakukktójást is tartalmazott; éppen ezért egy korabeli görög tudós – nem tudásának mennyiségét, hanem tudományos habitusát tekintve – egy mai nemzetközi tudományos konferencián legalábbis derűtséget keltene. Épp ezért helyénvalónak érezzük azt a félmondatot, melyben Ortega azt írja, hogy „Görögországban (...) a tudomány még gye-rekci-pőben járt, s a tudomány kész formája még alig létezett (...).” (EK. 328.)

Igen túlzó és egyoldalú Heideggernek az a megállapítása is, mely szerint a tudomány a makacs „kérdő kitarás”. A *kérdés*, a radikális, gyökerekig ható-

⁸ „S ha elgondolkodunk azon, hogy az európai országok megengedhetőnek tartották azt, hogy egy közhivatalnoknak vagy egy orvosnak diplomát adjanak a kezébe anélkül, hogy előzőleg megbizonyosodtak volna arról, hogy az illetőnek vajon világos elképzelése van-e pl. arról a fizikai világról, ahová a tudomány manapság eljutott, vagy ama csodálatra méltó tudomány jellegéről és hatáiról, mely tudomány segítségével eljutottunk e világhépphez – nos, ha mindezen elgondolkodunk, akkor nem csodálkozunk azon, hogy Európában ilyen rosszul mennek a dolgok. Egy ilyen súlyos helyzetet ne szóvirágokkal intézzünk el. Ujfent megismétlem, hogy itt nem egy homályba vesző kultúra utáni homályos vágyakozásról van szó.” In: José Ortega y Gasset: *EK*. Id. kiad. 320.o.

ló kérdés valóban lényegi eleme minden tudományosságnak; de ha a tudomány csakis és kizárólag kérdésből, saját alaptételeinek állandó felülvizsgálásából állna, akkor soha nem jutott volna egyről a kettőre, akkor ma a „tudomány” szó helyett e területre vonatkozóan a „szkepszis” fogalmát használnánk. (Vagy pedig, Kuhn szóhasználatát követve, a tudomány másból sem állna, csak szakadatlan paradigma-váltásból; csak éppen nem volna neki mit „paradigma-váltani”.) A tudomány a kérdés mellett legalább annyira *válaszadás* is, mégpedig tudományos ismeretek, elméletek formájában.

Ortega kultúra-fogalma arra mutat rá, hogy a kultúra épp az olyasfajta választokba menekítését teszi lehetővé a tudományos tudásnak, mely választok az emberi élet lehetőségét teremti meg; vagyis nagyon jól megérzi a kultúra és a tudomány affirmatív jellegét: „Az élet káosz, buján tenyésző ősvadon, összeviszszaság. Az ember (...) azonban úgy válaszol a hajótörés és a kiúttalanság ezen érzésére, hogy ama bizonyos őserdőben megpróbál 'utakat', 'ösvényeket' felkutatni; vagyis az ember világos és szilárd eszméket alkot a világegyetemről (...). E meggyőződések összessége, rendszere az, amit a szó eredeti értelmében véve kultúrának nevezünk (...).” (EK. 318.) Ortega ugyanakkor óv attól, hogy a kultúra kifejezést helytelenül használjuk, s olyan ismereteket foglaljunk alá, amelyek csak díszítő jellegű ismeretek. A kultúra arra indít minket, hogy gondolati utakat keressünk, építsünk, melyek járásunkat nem csupán a fizika, a matematika területén, hanem a való életben is járva biztosabbá, tudottabbá, értelemmel bíróvá, emberhez méltóbbá teszik. A kultúra *élettel teli* rendszer, melynek tudomány-tartalma változó. Vannak korok, amelyekben ez a tartalmi hányad megnő, például a 20. században, de mégsem téveszthető, mégsem azonosítható a kultúra a tudománnyal magával.

Úgyszintén erősen leegyszerűsítő az a heideggeri álláspont is, mely az európai tudományosságot egyértelmű hanyatlástörténetnek állítja be. Ortega ezzel szemben éppenséggel a Heidegger által gyakran bírált újkori fizikai gondolkodás erejét, annak szabadoságát, gondolati fegyelmét emeli ki: „A fizika és a rá jellemző gondolkodásmód az emberi lélek egyik nagy, benső lendítőereje korunkban. A fizikában négy évszázad szellemi fegyelme sűrűsödik össze, és elméletébe korunk emberének összes többi lényeges eszméje beleszövődik (...).” (EK. 320.)

A két gondolkodó felfogása talán csak azon a ponton érintkezik, hogy úgy gondolják, a személyes létezésre és az emberi létezésre *is* kihat mind az autentikus tudomány (Heidegger), mind pedig a kultúra (Ortega).

Az Ortega és Heidegger felfogásában megmutatkozó különbségek azonban igazán akkor erősödnek fel, amikor az egyetem működésének *gyakorlati* vonatkozásairól esik szó. Az egyetem ugyanis, akárhogyan is vesszük, nem vagy nemcsak az igazi tudományosságnak a műhelye, hanem egyúttal a *felsőfokú szakemberképzés* színhelye is. S ezen a ponton válik majd egyértelművé, hogy a Hei-

degger által javasolt egyetemi reformprogram – a diktatúra tényleges befolyásától függetlenül – miképp válik megvalósíthatatlan, utópikus vállalkozássá.

Heidegger előadásából viszont világosan kiderül, hogy azt, amit ő autentikus tudományosságnak nevez, egyértelműen a szakképzés *elé* helyezi. Erre a rangsorra már az előadás kezdetén utal: „A német egyetem számunkra azt a magas iskolát jelenti, amely tudományról és tudomány által a német nép sorsának vezetőit és őrzőit nevelésben és képzésben részesíti.” (EÖ. 62.) Majd később még határozottabban fogalmaz: „A tudás nem a hivatások szolgálatában áll, hanem fordítva: a hivatások kényszerítik ki és igazgatják a népnek a maga egész ittlétére vonatkozó ama legmagasabb és lényegi tudását.” (EÖ. 70.)

Milyen gyakorlati következménnyel jár ez? Itt két körülményre hívnám fel a figyelmet. A szakképzés alárendelése az autentikus tudománynak azt jelentené, hogy a hallgató mintegy állandóan bele lenne állítva a „kérdő kitarthatásba”, abba az örök nyugtalanságot magába foglaló állapotba, mely eminensen a tudományos beállítódás sajátja. Ahelyett, hogy a szakterületét illető komoly és szilárd ismeretek megszerzése lenne az elsődleges cél, a tudományos beállítódásnak alárendelt hallgató – saját tudását illetően – örök bizonytalanságra lenne ítélve, hiszen, ahogy Heidegger mondja, „a kérdés akkor már nem pusztán meghaladható lépcsőfok többé a válasz mint tudás felé vezető úton, hanem maga a kérdés lesz a tudás legmagasabb alakja.” (EÖ. 66.)

Ortega koncepciója ilyen szempontból sokkal „józanabb”; az ő felfogásában nemcsak a kultúra jelenti a *választ*, melyet az ember az élettel mint radikális talánnyal szemben kényszerül megfogalmazni – „a kultúrát azonban az élet uralja, s ezért minden pillanatban teljes, zárt és világosan tagolt rendszer kell hogy legyen” (EK. 332) –, hanem maga a szakképzés is, melynek elsődleges célja az, hogy a hallgatót ellássa a későbbi munkája szempontjából elengedhetetlen tudással.⁹ Az orvos nem várhat ugyanis a gyógyítással addig, amíg a tudomány az élet legvégső titkairól is fel nem lebbenti a fátylat, s a bíró sem várhat az ítékezéssel addig, amíg egyértelműen ki nem derítik, hogy létezik-e szabad akarat vagy sem.

De ez még nem minden. A Heidegger által vizionált kép – a hallgatónak a radikális és „állhatatos kérdésben” való tartása – hosszú távon olyan roppant lelki terhet jelent, mely úgyszólván kibírhatatlan, és ennek az elvárásnak csak a legkevesebbek – a legkiválóbbak – tudnak eleget tenni, ha egyáltalán képesek erre. Amikor Heidegger patetikusán kijelenti, hogy „a kérdezők tudó harcát választjuk”, (EÖ. 73.) akkor valójában egy olyan *elitegyetem* képét vizionálja, mely a mércét szinte teljesíthetetlenül magasra helyezi, s ezért úgyszólván meg-

⁹ Hasonló nézetet képvisel ennek kapcsán Karl Jaspers is. „Az állam és a társadalom gondoskodik az egyetemről. Először is azért, mert az egyetem szolgáltatja az alapokat ama foglalkozások gyakorlásához, melyek tudományos képességet és szellemi képzést igényelnek.” In: Karl Jaspers: „Az egyetem eszméje”. *Ész-élet-egzisztencia. I. Egyetem-nevelés-értelmiségi lét*. Szege. 1990. 181.o. Gáspár Csaba László fordítása.

valósíthatatlan. Ennek a színvonalnak legfeljebb egy magasan szervezett kutató-intézet képes megfelelni, egy átlagos egyetem azonban nem.

Ortega ilyen szempontból sokkal mértéktartóbb és bölcsebb. Az az Ortega, akit gyakran illettek a rossz értelemben vett elitariánus gondolkodás vádjával, ebben az írásában is nyomatékosan kiemeli az *átlag*, az *átlagember* fontosságát. Először is általánosságban megjegyzi, hogy „intézmények azért léteznek (...), mert vannak átlagemberek. Ha csak kivételes képességű emberek lennének, akkor nagyon is valószínű, hogy nem léteznének sem pedagógiai, sem pedig államhatalmi intézmények. Tehát minden intézményt a közepes képességekkel megáldott emberekhez kell igazítani.” (EK. 322.) Ez a tétel persze nem zárja ki azt, hogy ne legyenek – vagy hogy nem lehetnek – elitintézmények, ám az intézmények zömének mégis az átlagemberrel kell számolnia.

Az egyetemre vonatkoztatva ez a tétel az alábbiakat jelenti: „Az átlaghallgatóból kell kiindulni, s az egyetemi intézmény középponti magvának, még formát sem öltött ősalakjának *kizárólag* azt a tudásanyagot kell tekinteni, melyet a hallgatótól mindenképpen meg lehet követelni, vagy, más szóval, azt a tudásanyagot, melyet egy jó képességű átlaghallgató valóban képes elsajátítani.” (EK. 326.) S most szabad megítélés kérdése, hogy az ortegai gondolatot a középszerűségnek tett engedménynek tekintjük-e vagy pedig a realitás józan figyelembe vételének.

S ezen a ponton kell kitérnünk egy általánosabb kérdésre, mégpedig a *hallgató*nak az egyetemi szervezetben játszott szerepére. Ha a választ a *tudás – professzor – hallgató* fogalmi háromszögben keressük, akkor a hangsúly Heidegger esetében mindenképp az első két momentumra esik. A tudományos tudás abszolút eminenciájáról már korábban meggyőződhattünk; ennek szoros korrelátuma pedig az egyetemi *oktatói kar*: „az egyetem tanári karának valóban az állandó világbizonytalanság veszélyének legszélsőbb állomáshelyeire kell előrenyomulnia. Ha ott kitart (...), akkor elég erős lesz a vezetésre.” (EÖ. 68.) Ha eltekintünk a harcias hangvételtől, megállapíthatjuk, hogy Heidegger pedagógiai nézeteire bizonyos mértékű kantianizmus jellemző, amennyiben a tudományos tudás „legyen”-jét (Sollen) jelöli meg a tudásteljesítés végső kritériumának, s az egyetemi oktatók is csak akkor nyerik el tisztük méltóságát, ha ennek maradéktalanul eleget tesznek.

S hol a helye ebben a rendszerben a hallgatónak? Az eddigiekből látható, hogy az említett fogalmi háromszög harmadik sarka Heidegger sémájában erősen alárendelődik az első kettőnek: „A német diákság már menetel. És *akiket* keres – olyan vezetők, akik által saját rendeltetését megalapozott, tudó igazsággá akarja emelni (...) .” (EÖ. 68.) Heidegger tehát a hallgatónak mindvégig alárendelt szerepet biztosít, még akkor is, ha a hallgatóság három kötelezettségét és szolgálatát – munkaszolgálat, katonai szolgálat, tanulószolgálat – „a német diákok szabadságának” (EÖ. 69.) nevezi. (Arról az erősen vitatott kérdéstről, hogy e kötelezettségek és szolgálatok végül is a náci pártállamnak való alárendelődést fejezik-e ki, vagy pedig, épp ellenkezőleg, az attól való függetlenséget fejezik-e ki, jelen összefüggésben nem beszélünk.)

Ortega viszont, a maga részéről, csatlakozik ahhoz a Rousseau és Pestalozzi által elindított mozgalomhoz, mely az oktatás középpontjába a *tanulót* állítja; s ez fejeződik ki a következő alaptételben is: „*a felsőoktatás megszervezésénél s az egyetem megformálásánál nem a tudásanyagból, s nem is a professzorból, hanem a hallgatóból kell kiindulni. Az egyetem a hallgató intézményesült vetülete kell hogy legyen (...).*” (EK. 326.) Ez a program Ortégánál természetesen nem a követelmények fellazítását jelenti, nem azt, hogy az egyetemet mintegy kiszolgáltatjuk a hallgatói felelőtlenségnek, hanem épp ellenkezőleg, a követelmények testre szabását, hogy épp ezáltal váljon lehetővé azok szigorú, maradéktalan érvényesítése. A hallgatóval szemben támasztott *reális*, teljesíthető követelmények éppenséggel nagyobb terhet és kihívást jelenthetnek, mint a lehetőséget túlfeszítő, *irreális* – s éppen ezért teljesíthetetlen – követelmények. Utóbbi esetben ugyanis joggal menti fel önmagát a hallgató arra való hivatkozással, hogy eleve lehetetlent követelnek tőle, hogy elsődlegesen a szerencsén múlik, hogy mit képes a számonkérés során teljesíteni. Az előbbi esetben viszont nincs ilyen önfelmentési lehetőség, ekkor valóban megmértheti magát a hallgató. S a tükör, amit felmutatnak nem egy csorba tükör.¹⁰

S itt merül fel a kérdés, hogy ebben a rendszerben hol helyezkedik el az *inautentikus tudomány*. Heidegger válasza erre egyértelmű; inautentikus mindenféle tudomány, mely nem tesz eleget a „kérdő állhatatosság” veszedelmében való radikális kiállásnak. Azaz mindennemű bevett, rutinszerűen üzött tudományos foglalatosság, a „veszélytelen foglalatosság nyugodt kedvtelése” (EÖ. 66.), mely eredményeit „nemzetközi konferenciákon” teszi közzé.

Ortega esetében más a helyzet; az inautentikus tudomány az ő értelmezésben *funkcionális* szerepre tesz szert; vagyis nem az a kérdés, hogy a tudomány *önmagában* mikor inautentikus, hanem az, hogy mikor, milyen körülmények között *vál*ik azzá. Ortega egy pillanatig sem vitatja a tudomány korunkban betöltött alapvető szerepét; „a tudomány egyike azon legmagasabbrendű dolgoknak, amit az ember tesz és csinál. Magasabb rendű mint az egyetem, amennyiben ez utóbbi az *oktatási* intézményt jelenti. (...) A tudomány oly magasrendű s magasztos dolog, hogy – akár akarjuk, akár nem – eleve kizárja magából a középszerű embert.” (EK. 328.) Másutt a tudományt – a szó legszorosabb értelmében – a *kutatással* azonosítja, mely „a problémák felvetését, a megoldáson való munkálkodást és annak megtalálását jelenti.” (EK. 327.) Erre a tudományos ténykedésre

¹⁰ Jaspersnél ennek kapcsán az alábbiakat olvashatjuk: „Bármilyen módszert kövessen is, a kiválogatást végzőnek tudatában kell lennie annak, hogy olyan föladatot kell teljesítenie, amely alapján megoldhatatlan. Midőn el akar kerülni egy jogtalanságot, szinte szükségszerűen egy másikat követ el. Mindig kellő tisztelettel s ezzel együtt nyitottsággal kell viseltetni az emberi lény iránt. Ha ítéletet mond, éreznie kell annak felelősségét, hogy nem szabad a valamivel a legjobbak mögött maradók akadályává és a közepesek, valamint az annál is gyengébbek, továbbá a törtétek és igényesek, a porhintők és a talmiak segítőjévé válnia. In: „Karl Jaspers: *Az egyetem eszméje*. Id. kiadás. 259.o. Gáspár Csaba László fordítása

éppúgy jellemző az alkotó erőfeszítés és a küzdelem, mint Heideggernél a „kérdező kitartás”. Végül, de nem utolsósorban ez a tudományos tevékenység az, amit Ortega az egyetem mint intézmény működésének nélkülözhetetlen, megkerülhetetlen elemének tart, anélkül, hogy összeolvadna azzal. Egyetem és autentikus tudomány helyét az alábbi módon, szinte mérnöki pontossággal jelöli ki: „Az egyetem – *mielőtt még* egyetem lenne – tudomány kell, hogy legyen. Egy olyan légkör, melyet áthat a tudományos lelkesedés és erőfeszítés szelleme, *mindennél fontosabb előfeltétele* az egyetem létezésének. Az egyetemnek éppen azért kell a tudományból – vagyis a szigorú tudás mindennemű megformálásából – *élnie*, mivel ő maga nem az.” (EK. 338.)

Inautentikussá a tudomány akkor válik, amikor szerepet cserél, és ahelyett, hogy *alárendelődne* az életnek, *igazgatni* és *irányítani* akarja azt. „Ne legyünk a tudomány elvakult imádói. A tudomány a legnagyobb emberi csoda; mellette azonban ott van maga az élet, amely azt lehetővé teszi.” (EK. 319.) S e fordulat közvetlen következménye az, amikor a tudományt művelő *szaktudós*, a *specialista* elfoglalja az egyetem centrumát, és átrendezi annak működését; teljességgel kiszorítja az általános kultúrismereteket közvetítő tantárgyak oktatását, marginalizálja a szakoktatást, és az egyetemet elsősorban kutató intézménnyé akarja átalakítani. *Az inautentikus tudomány művelője* tehát elsősorban a *szerepet tévesztett szaktudós* alakjában érhető tetten; őt nevezi Ortega – találó kifejezéssel – *újbarbárnak*: „Ez a középszerű személyiség az *újbarbár*, *visszamardott saját korához viszonyítva*, *archaikus és primitív* kora problémáinak fenyegető aktualitásához képest. Ez az újbarbár elsősorban a szakember – a mérnök, az orvos, az ügyvéd, a szaktudós –, aki nagyobb tudású, mint valaha, de egyben műveletlenebb is, mint valaha.” (EK. 319.) Az ortegai értelemben vett újbarbár – s ezt nem árt hangsúlyozni – nem a tudatlan ember, hanem az, aki valamilyen rész – mégoly alapos – ismerete alapján feljogosítva érzi magát arra is, hogy valamilyen egész – egyetem, állam, társadalom – irányítson.

S ha ez az embertípus kerül uralomra, akkor vele együtt eljön a hanyatlás legszörnyűbb formája, a *műveletlenség* korszaka: „(...) napjainkban a szörnyű műveletlenség korát éljük. Az átlagember talán még sohasem élt ennyire mélyen saját korának – s kora követelményeinek – színvonalá alatt. Ennélfogva eddig soha nem látott mértékben elszaporodtak a meghamisított, hazug emberéletek. Szinte senki sincs a maga helyén, szinte senki sem áll saját, hiteles sorsa talaján.” (EK. 333.) S a műveletlenséget azért tekinti Ortega a hiteltelenség legszörnyűbb formájának, mert ez fosztja meg az embert leginkább saját embermivoltától; attól, hogy saját életéről és a világról kompakt tudással rendelkező, a világban jól eligazodó s abban önmagát hitelesen megformálni képes lény, *integrum* legyen. A rebarbarizáció Ortega szerint a jelenkorban, a huszadik században teljesedett ki. Az egyetem kitüntetett missziójának a korábbi századok, ha nem is teljes egészében, de jelentős mértékben eleget tettek. A negatív fordulat akkor következett be, amikor a modern kísérleti tudományok bekerültek az

egyetemre, és terjeszkedésük azt eredményezte, hogy a kultúra leértékelődött és az oktatás perifériájára sodródott. Ennek következményeképpen az egyetemi oktatók helyébe kutatók léptek. „A kor mániájának megfelelően az egyetemi katedrákat átadták a kutatóknak, akik csaknem mindig a legrosszabb tanárok, és az oktatást merő időpocsékolásnak tartják, amely helyett inkább a laboratórium-ban vagy az archívumban dolgoznának.” A specializálódás „rossz” téteménye az egyetemen az, hogy teret enged a szerepkörök összekeverésének. Így aztán nem-egyszer olyanok lesznek a fő reformátorok az oktatást illetően, akik még saját tárgyukat sem képesek oktatni, legfeljebb saját diszciplínájuk tudomány-rétegeiben otthonosak – rosszabb esetben még abban sem.

S ebből adódik a közvetlen feladat; az egyetemek irányítását, véli Ortega, vissza kell adni – vagy át kell adni – olyan embereknek, tudományos tehetségeknek, akik sajátos *szintetizáló képesség* birtokában vannak, akik egy újfajta specializáció, az egyetemes tudás, a *totalitás* specialistái. Ezzel válik kerekké a kép: az egyetem működését egyik oldalon a tehetséges *átlaghallgató* teljesítményéhez kell igazítani, ám ez akkor válik csak igazán hatékonyá, ha a másik oldalon ezt kiegészíti az *egyetemesség specialistáinak* tevékenysége. Ortega semmi esetre sem akarja mereven elválasztani egymástól az egyetemet és a kutató laboratóriumot, azt nyomatékosítja csupán, hogy az oktatás céljaira felhasznált tudomány nem azonos az önmagában vett tudománnyal, mert ezt az ismeretanyagot úgy kell átrendezni, hogy az alkalmas legyen az oktatásra. Az ismeretanyag közvetítésénél pedig azoknak kell előtérbe kerülniük, akikben megvan a képesség a közvetítésre. A modern egyetemek már nem működhetnek úgy, hogy a tudást közvetítő személynek ne legyen közvetlen tapasztalata arról, amit kutat, vagyis a kutatás tevékenységüknek szerves részét képezi. Mert ha ez az általaj nincs meg, akkor az oktatás tudósa is csak üres léggömböket eresztget a levegőbe, a forma tudása nem vezet egyenesen a tartalom tudásához. Ezt az oldalt túldimenzionálni legalább annyira hiba, kisiklás, mint amennyire az előbbi oldal túlzott favorizálása. A kölcsönös közeledés¹¹ pedig csak akkor lehetséges, ha a tudományok és az oktatási módszerek képviselői tisztában vannak saját kompetenciájukkal, saját tudományuk természetével, jellegével és saját határaikkal. Ha egyik sem merészkedik túlságosan messzire a másik rovására, s ha mindkettő képes arra, hogy észrevegye és becsülje a másik oldal értékeit, illetve ezt a késztetését soha nem veszíti el.¹²

Ortega nem autentikus tudományról, hanem autentikus és pszeudo értelmiségiről beszél. Az autentikus értelmiségiben van valami belső feszítő erő, valami

¹¹ „Minden arra ösztönöz, hogy újraegyesítsük a tudást, amely ma foszlányokban kering a világban. Ehhez azonban roppant erőfeszítésre van szükség.” In: José Ortega y Gasset: *EK*. Id. kiad. 335.o.

¹² Ortega ezzel kapcsolatban a következőket jegyzi meg. „Szerencsére a mostani tudósnevezdek vezéregyéniségei – *saját tudományuk belső kényszerétől hajtva* – szükségét érezték annak, hogy szaktudásukat átfogó kultúrismeretekkel egészítsék ki. A többi tudós elkerülhetetlenül őket fogja követni.” In: José Ortega y Gasset: *EK*. Id. kiad. 335.o.

belülről felívelő készítés, amelynek elsődleges kiindulópontja a személy legbensőbb magva, és ez a forrásvidéke a törekvő, ugyanakkor önszabályozó morális magatartásának is. Az 1940-es években a filozófiai világ peremére, Buenos Airesbe szorulva pedig Ortega mindehhez még a következőket teszi hozzá: Az értelmiségi „nem a többiek számára értelmiségi, ilyen vagy olyan célból, pénzkeresés, csillogás, esetleg a kollektivitás viharos tengerén való fennmaradás végett. Az értelmiségi önmaga számára, önmaga ellenére, önmagával szemben az, menthetetlenül”¹³

Heidegger és Ortega előadásának külön dimenzióját képezi a *nemzeti* mivolt, vagyis az egyetemnek a német, illetve a spanyol létezéshez való hozzárendelése. Ebből a szempontból főleg Heidegger előadásában rejlik igen gazdag mondanivaló, ennek részletes elemzésére most azért nem térünk ki, mert a vitatott politikai összefüggések vizsgálata kívül esik jelen előadás témáján. Annyit azonban megjegyeznénk, hogy az egyetemnek a népi-állami ittlétbe való belegyökereztetésének heideggeri gondolata véleményünk szerint nem annyira a náci politika által megkövetelt *Gleichschaltung*nak tett kényszerű engedmény – bár végeredményben ez az értelmezés sem zárható ki –, hanem inkább az egyetemnek a szélesebb társadalmi közeghez való közelítését jelenti.

Ortega esetében az egyetem „nemzetiesítése” elsősorban abban a törekvésben fejeződik ki – igaz, ezt részletesen nem fejti ki –, hogy az egyetemnek meg kell nyitnia kapuit a szélesebb néprétegek, így pl. a munkásság előtt is. Ennél azonban fontosabb az az elvárása, hogy az egyetemi reformmal, az egyetem átalakításával kapcsolatban ne hagyatkozzanak a külföldi minták pusztá másolására, utánzására. S nemcsak azért, mert lehetetlen a külföldi intézményeket átplántálni a hazai földre, hanem azért is, mert „az utánzással épp attól az alkotó erőfeszítéstől fosztjuk meg magunkat, amit a problémával való küzdelem sarjaszt.” (EK. 314.) Ortega ezzel kapcsolatban ezt írja. „Nincs kifogásom az ellen, hogy tanuljunk a jó példából; épp ellenkezőleg, erre igenis szükség van, de ez nem menthet fel minket az alól, hogy saját sorsunkról mi magunk határozzunk. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy az embernek „mélyspanyollá” (castizo) kell lennie (...) nem az a fontos, hogy ugyanazokra a következtetésekre jussunk és ugyanazokat a formákat hozzuk létre, mint a többi ország, a lényeges az, hogy önállóan, a lényegi kérdésekkel vívott személyes küzdelem révén jussunk el ezekhez.”¹⁴ Másrészt az egyetemi élet terén megmutatkozó viszonylagos spanyol visszamaradottságnak megvolt az a kétségtelen előnye, hogy ebből a pozícióból, a kívülálló helyzetéből, rálátást lehetett nyerni a fejlettebb országok egyetemi életében megmutatkozó válságjelenségekre is; s Ortega bőven kihasználta a tapasztalat-

¹³ José Ortega y Gasset: *El intelectual y el otro*. Obras Completas V. Madrid: 1970: 508.o.

¹⁴ José Ortega y Gasset: EK. In: *Ész – élet – egzisztencia I. Egyetem, nevelés, értelmiségi lét*. Id. kiad: 314.o.

gyűjtésnek ezt a lehetőségét. Nem rajta múlt, hogy az egyetemi reform, a spanyol egyetemi élet átalakítása nem az általa elképzelt formában valósult meg.

Összegezve; mi a végső hozadéka a heideggeri és az ortegai koncepciónak az egyetem átalakítására vonatkozóan, ha azt az autentikus tudomány felől nézzük? Mit foglal magában az egyetem „önmegnyilatkozása”, illetve az egyetem „küldetése” ebből a szempontból? Heidegger esetében ez, mint láttuk, a korai görögséghez, a „tudomány kezdeti lényegéhez” való visszatérést jelenti; tartalmát tekintve: a radikális *kérdezést*, a *kérdésség* radikalitásában való kitartást, a makacs *akaratot*. S Heidegger azt a vékony szálát tartja egyedül fenntartásra érdemesnek, mely bennünket a korai görögséggel összeköt. Mindaz, ami időközben történt, vagyis az egész európai kulturális és tudományos fejlődés ilyen szempontból mellékes, a kezdettől való hanyatló eltávolodást jelenti. Kérdés az, hogy ez a vékonyka szál kibírja-e két és félezer év terhét.

Ortega, mint láttuk, hasonlóképp fundamentális szerepet tulajdonít a tudománynak az egyetem önkonstitúciója szempontjából. A hangsúlyt azonban nem a kérdésre helyezi, hanem a válaszadásra – s ezen keresztül az *értelemre*. Ez az értelem azonban, történeti kiteljesedését tekintve, az egész európai létezmódra kiterjed, s magában foglalja azt. Az egyetemről alkotott *credóját* az alábbi magasba ívelő szavakkal összegzi: „Tudomány nélkül az európai ember sorsa ellehetetlenül, (...) a tudomány pedig nem más, mint értelem *in forma*. Véletlen talán, hogy oly sok nép közül egyedül Európának voltak egyetemei? Az egyetem voltaképpen az értelemmel – s következésképpen a tudománnyal – mint intézménnyel egyenlő; az pedig, hogy az értelemből intézmény váljon, nem más, mint Európa sajátos akaratának kifejeződése (...); az európai embernek azt a titokzatos eltökéltségét jelenti, hogy értelméből és értelme által kíván élni. (...) Európa maga az értelem. Csodálatos képesség ez, annyi bizonyos; mégpedig azért csodálatos, mert ez az egyetlen képesség, amely felismeri önnön korlátozottságát. (...) S ez a képesség, amely egyúttal önmagát is féken tartja, a tudományban teljesedik ki.” (EK. 337.)

Ortega tehát a valódi egyetem és az autentikus tudományosság létrehozásának szempontjából olyannyira nem dobja ki Európát, hogy egyenesen azonosítja egy ilyen jellegű tudománnyal. S bár az idézett sorokban a heideggeri szótár több darabja is megjelenik (akarat, eltökéltség), e kifejezések mégis alárendelődnek az általa legfőbbnek tartott európai instanciának: az értelemnek.

Végső soron azt mondhatjuk, hogy Heidegger „egyetem”-képe több szempontból mélyebb és radikálisabb, mint Ortégáé; felvetései azonban, a realitást alapul véve, kivitelezhetetlenek: olyan átalakulásokat és átalakításokat tételnek fel az egyetem életében, melyek összességükben végrehajthatatlanná teszi koncepcióját. Ortega elemzése talán kevésbé hatol a gyökerekig, javaslatai azonban jóval használhatóbbak, alkalmazhatóbbak; megvan bennük az az *applikálható minimum*, melynek révén valamikor talán végrehajtható lesz egy *hiteles* egyetemi reform.